

УДК 341

Galuschenko G.

THE PROBLEM OF APPLICATION OF LAW OF THE COUNTRIES WITH MULTIPLE LEGAL SYSTEMS

Г.В. Галущенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри Міжнародного приватного права
Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка*

ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА КРАЇНИ З МНОЖИННІСТЮ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлюється тим фактом, що у випадку, коли на території іноземної держави, до якої відсилає вітчизняна колізійна норма, діє декілька самостійних правових систем, виникає проблема вибору однієї з них для врегулювання спірної приватноправової відносини. Законодавство і практика більшості країн виходять з того, що в такому випадку варто застосовувати правила розмежування правових систем, які діють на території іноземної держави [13, с.12].

Однак, в науці міжнародного приватного права (далі – МПрП) досі відсутня єдина точка зору з приводу розуміння категорії «множинність правових систем». Дана обставина, по меншій мірі, ускладнює застосування даної категорії і в якості гносеологічної одиниці, і тим більш, в якості елемента юридичної норми. Проте визначення зазначеного поняття має визначальне значення, адже від цього залежить визначення сфери застосування норм цивільних кодексів держав, в яких міститься посилання на «множинність правових систем».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Даною проблемою займалися такі науковці: Л.В. Толстих, І.В. Єлисеєвим, В.П. Зверков, С.Ф. Літвінова, В.Є. Варавенко та інші.

Мета статті полягає визначенні поняття «множинність правових систем» шляхом здійснення аналізу застосування права країн, які містять декілька правових систем, визначення шляхів вирішення проблем такого застосування.

Основні результати дослідження. Як зазначає Л.В. Толстих, в межах МПрП про множинність правових систем можна казати в двох випадках:

- 1) декілька правових систем існує в федеративній державі;
- 2) декілька правових систем існує в державах, що населені відокремленими з точки зору правового регулювання спільнотами (Індія, Індонезія, тощо) [11, с.295].

В першому випадку федеративний устрій держави зумовлює не одну, а дві методологічно самостійні колізійні проблеми. У випадку колізійної відсилки до права федеративної держави правозастосовний орган повинен обрати не тільки між правом федерації і правом суб'єкта федерації, але і між правовими системами декількох суб'єктів федерації. В даному випадку колізійні норми, які встановлюють, право якої території з числа належних до одного складу держав регулюють суспільні відносини, називаються міжобласними (інтерлокальними) колізійними нормами.

Другий випадок є досить рідкісним явищем, в якому можна вбачати протиріччя публічному порядку. Необхідно звертатися до так званих інтерперсональних колізійних норм даної держави, які встановлюють, право якої спільноти підлягає застосуванню [7, с.441-447].

Таким чином, ієрархічне (вертикальне) колізійне право може мати справу з питаннями визначення пріоритету як різнорівневих джерел колізійного права, так і різнорівневих джерел матеріального права. Колізійне і матеріальне начала тут дуже тісно пов'язані, інколи їх важко відокремити одне від одного. Зрештою, головна мета колізійного регулювання при цьому залишається незмінною: відшукування належної матеріально-правової норми, яку слід застосувати для вирішення конкретного питання у приватноправових відносинах, ускладнених іноземним елементом.

У державах із федеративним устроєм проблема «вертикальної» колізії норм МПрП (тобто в першу чергу колізійних норм) виключається, як правило, завдяки прийняттю відповідних федеральних законів про МПрП, які діють на всій території країни (Австрія, Швейцарія, ФРН та інші). Деяко іншою є ситуація у Сполучених Штатах, де колізійне право розглядається передусім як таке, що регулює колізії законів різних штатів. Тут першочергове значення мають «горизонтальні» (міжштатні), а не «вертикальні» колізії.

Що стосується колізій різнорівневих матеріально-правових актів, у більшості держав із федеративним устроєм законодавець дбає про механізми вирішення колізій між федеральними законами та законами окремих адміністративних одиниць (ст.6 Конституції США, ст.31 Конституції ФРН тощо). Зокрема у США діє так звана доктрина Ері (Erie Doctrine), за якою федеральний суд США, як правило, повинен застосовувати закони штату, у якому проходило слухання справи, окрім випадків, коли федеральному закону у встановленому порядку надано пріоритет (наприклад, справи про банкрутство, між штатну торгівлю, оподаткування, інтелектуальну власність, тощо).

Щодо проблеми ієрархії колізійних норм у «комунітарному праві», джерелами якого виступають як внутрішні акти, так і акти, прийняті наддержавними органами, останнім часом існує тенденція до надання пріоритету останнім. Класичним прикладом є право європейських співтовариств. Згідно із загальноприйнятими принципами взаємодії права співтовариств і національ-

ного права держав-учасниць, право співтовариств має наднаціональний і автономний характер, його норми є нормами прямої дії і відповідно мають пріоритет над аналогічними нормами національного права. Останнім часом прийняті в рамках ЄС регламенти у сфері колізійного регулювання приходять на зміну відповідним міжнародним договорам країн ЄС та актам національного законодавства (Регламенти Рим I щодо вирішення колізій у сфері договірних зобов'язань, Рим II щодо колізійного регулювання позадоговірних зобов'язань, тощо) [8, с.288].

В той же час важко погодитись із І.В. Єлисеєвим, який зазначає «про множинність правових систем можна казати відносно країн з дуалізмом приватного права, де поряд з цивільним існує і торгівельне (комерційне) право, яке регулює відносини за участю підприємців» [6, с.197].

В.П. Звеків притримується аналогічної точки зору, вказуючи, що «в МПрП існує дві групи просторових колізій – «міжнародні» та «внутрішні». Причиною останніх автор вбачає «функціонування в деяких країнах, і в першу чергу з федеративним устроєм...двох та більше систем приватного права...» [5, с.60-61]. Далі автор зауважує, що в джерелах міжнародного приватного права деяких держав вказується на множинність «законодавчих систем» [5, с.67].

Л.В. Толстих пише, що у відповідності з п. «к» ст.72 Конституції РФ «трудове, сімейне, житлове, земельне, водне, лісове законодавство, законодавство про надра і про охорону навколишнього середовища належить до сумісного відання РФ та її суб'єктів і, відповідно, в цих областях можуть виникати питання про множинність правових систем...» [12, с.34-37].

Зазначені точки зору також свідчать про те, що єдине розуміння категорії «множинність правових систем» ще не склалось в науці.

Для детермінації даного поняття варто звернутись до положень загальної теорії права, що дає визначення правовим категоріям, котрі використовуються для дослідження системно-структурних зв'язків у праві, таких, як «правова система», «система права», «підсистема права», «система законодавства». Так, за допомогою даних категорій Літвінова С.Ф. та Варавенко В.Є. провели аналіз явищ правової дійсності існуючих в Росії та Китаї, результати якого дають змогу виявити наявність або відсутність множинності правових систем на території вказаних держав. Уявляється, що такий аналіз є досить корисним і дозволяє з'ясувати істинний сенс значення терміна «множинність правових систем».

Отже, звертаючись до категорії «правова система», в першу чергу варто звернутися до точки зору С.С. Алексеєва, оскільки розробки інших вітчизняних вчених у даній області так чи інакше спираються на дані положення, що найбільш концентровано відображують природу правової системи. Правова система кожної країни це «конкретно-історична соціальна реальність, що знаходиться у складних взаємозв'язках та взаємодії з іншими частинами даної спільноти: з певними економічними відносинами, державою, мораллю, культурою – всім комплексом соціальних інститутів та цінностей» [1, с.84]. С.С. Алексеєв виділяє в національній правовій системі три рівні: нормативний, функціональний та правової ідеології. Правова система складається як

результат взаємоузгодження і взаємодії правових норм, юридичної практики та правової ідеології [1, с.65-66].

Під системою права розуміють обумовлену економічним і соціальним строем структуру права, що виражає узгодженість і єдність юридичних норм і одночасно їх поділ на відповідні галузі та інститути [9, с.572]. В якості підсистем права виступають право публічне та приватне.

Система законодавства уявляє собою об'єктивовану систему права, яка володіє самостійними якостями і закономірностями побудови. Вона постає в єдності і взаємодії трьох структур: ієрархічної, галузевої та федеративної. Остання, в свою чергу, призводить до утворення декількох підсистем приватноправового законодавства на території однієї держави.

В якості приклада, проаналізуємо ст.1188 ЦК РФ «застосування права країни з множинністю правових систем»: «у випадку, коли підлягає застосуванню право країни, в котрій діють декілька правових систем, підлягає застосуванню правова система, яка визначається у відповідності з правом цієї країни. Якщо неможливо визначити у відповідності з правом цієї країни, яка з правових систем підлягає застосуванню, застосовується правова система, з якою правовідносини найбільш тісно пов'язані» [4, ст.1188].

Виходячи з визначень, наведених вище не можна погодитись із С.Ф. Літвіною та В.Є. Варавенко з приводу того, що множинність підсистем приватноправового законодавства не може розглядатися як випадок, що охоплюється дією ст.1188 ЦК РФ, що впливає із співвідношення системи законодавства, системи права і правової системи. Вони співвідносяться один з одним як ціле і частини: система права і система законодавства – це явища нормативного рівня правової системи, тобто являються всього лиш одним з її елементів. У даному випадку не існує множинності правових систем, а існує особливий спосіб диференціації норм приватного права в залежності від предмета правового регулювання. Однак існування декількох підсистем приватноправового законодавства на території однієї держави, так само необхідно враховувати при вирішенні питання про право, що підлягає застосуванню [10, с.168].

Так, способи вирішення міжобласних колізій можуть полягати в розробці системи міжобласних колізійних норм або в застосуванні матеріального методу подолання колізій. Як зазначає А.Г. Светланов, «...в федеративній державі колізії законів її суб'єктів можуть бути подолані шляхом прийняття федерального закону, що містить єдині для всієї держави як матеріально-правові, так і колізійні норми» [7, с.434].

Більшість іноземних авторів вважають, що для вирішення інтерлокальних конфліктів варто застосовувати колізійну норму *lex causae*, оскільки завдання вітчизняної колізійної норми полягає в тому, щоб відправити до іноземної держави.

Так, на думку Є.Бартена, внутрішньодержавні конфлікти законів вирішуються так само, як і міжнародні [2, с.24-25]. У відповідності із Римською конвенцією про право, що застосовується до договірних зобов'язань (ст.19), у випадку, коли держава складається із територій, що мають власні правові сис-

теми, кожна територія буде розглядатися як держава в цілях визначення права, що буде застосоване у відповідності з даною конвенцією. А. Батиффоль вважає, що для вирішення інтерлокальних конфліктів можуть бути використані ті самі прийоми, що і для міжнародних, але все ж «бажано, щоб внутрішнє право держави, яке закріплює множинність правових систем, передбачало спільне вирішення інтерлокальних конфліктів, тому що правила, які застосовуються для міжнародних конфліктів, не є автоматично застосовуваними» [3, с.435-436].

Отже, спираючись на визначення правової системи, наведене вище, варто критично віднестись до тієї точки зору, що РФ є прикладом країни з множинністю правових систем. Так, В.П. Звеків зазначає, що «деякі федеральні закони...що застосовуються і до відносин за участю іноземних осіб, містять положення, що розкривають на основі конституційних норм повноваження суб'єктів РФ по відповідним питанням. Але правові норми суб'єктів РФ по цим питанням не створюють систем приватного права» [5, с.64].

Таким чином, можна говорити про існування множинності правових систем на території держави, якщо має місце дія на її території правових утворень, що володіють самостійними правовими і функціональними рівнями. В російській правовій системі простежуються початки множинності правових систем у вигляді існування підсистем приватноправового законодавства суб'єктів РФ (відокремлення нормативного рівня). Однак цього недостатньо для того, щоб заявляти про існування в РФ множинності правових систем в тому сенсі, який вкладає в даний термін загальна теорія права. Тому в даному випадку, як зазначає Л.В. Толстих, для регулювання інтерлокальних конфліктів у більшості випадків варто застосовувати колізійну норму *lex causae*. У виключних випадках можливе застосування колізійної норми *lex fori*.

Принцип незастосування іноземної колізійної норми в даному випадку не страждає або страждає у меншій мірі. Одна з його підстав полягає у недопустимості підкорення вітчизняного суду іноземним колізійним нормам. Однак при застосуванні іноземної інтерлокальної норми вітчизняна колізійна норма реалізується у повній мірі, так як ст.1188 ЦК РФ не зобов'язує вітчизняний суд застосовувати колізійні норми іноземного права, однорідні з вітчизняними колізійними нормами. Крім того, дана проблема може бути вирішена, якщо іноземні міжобласні колізійні норми кваліфікувати не як власне колізійні норми, а як норми, що розрізняють сфери дії матеріальних норм іноземного права [11, с.301-302].

Повертаючись до дослідження поняття та сутності множинності правових систем, звернемось до правової системи Китаю. На території зазначеної держави існують підсистеми законодавства провінцій, автономних областей, міст центрального підкорення. Державні органи вказаних територій «континентального» Китаю наділені повноваженнями по прийняттю нормативно-правових актів в сфері приватного права. Таким чином, в сучасному Китаї існують підсистеми приватноправового законодавства. Але цим не обмежується специфіка законодавчої системи Китаю. На його території є окремі адміні-

стративно-територіальні утворення, які володіють особливим правовим статусом. Це Особливі адміністративні райони Гонконг і Макао.

Передумовою створення Особливих адміністративних районів КНР стало приведення в життя владою Китаю політики «одна країна, дві системи». Її сутністю є створення на території земель, повернутих Китаю раніше зайнятих колоніальними державами, особливих територій, які володіють високим ступенем самостійності в сфері як внутрішніх, так і міжнародних відносин. Так, Макао, як минула португальська колонія, успадкував правові традиції цієї країни, котра належить до романо-германської правової сім'ї. Гонконг, в свою чергу, уявляє собою острів прецедентного права Британської імперії.

Таким чином, на території КНР діє три самостійні системи законодавства (джерел права): постсоціалістична, романо-германська, англо-саксонська. Безсумнівно, дані особливості варто враховувати при застосуванні китайського приватного права.

Отже, сучасний Китай являється яскравим прикладом країни з множинністю правових систем. На його території діють три самостійні правові системи, які відносяться до різних правових сімей. Самобутність законодавства, а також безпрецедентна незалежність юрисдикційних органів недвозначно вказують на це.

На прикладі КНР можна зробити висновок, що під країною з множинністю правових систем слід розуміти країну, на території якої функціонують самостійні правові утворення, які володіють самобутніми системами законодавства (системами джерел права), незалежними юрисдикційними органами (тобто правові утворення, які володіють відокремленими нормативними та функціональними рівнями). Взаємодія між цими правовими утвореннями здійснюється на основі горизонтальних, а не вертикальних зв'язків. Існування на території держави окремих підсистем приватноправового законодавства не являється показником існування множинності правових систем.

Звертаючись до іноземного законодавця при регулюванні питання вибору права у країні з множинністю правових систем, можна погодитись із Л.В. Толстих та простежити закономірність, що традиційно робиться відсилка до інтерлокальних норм такої держави (ст.5 Закону Румунії 1992 р. про регулювання відносин міжнародного приватного права, ст.1256 ЦК Вірменії 1998 р., ст.1101 ЦК Білорусі 1998 р., ст.3 Закону Венесуели 1998 р. про міжнародне приватне право, ст.26 ЦК Єгипту 1948 р., ч.5 ст.12 ЦК Іспанії 1889 р. та інші). Іноді закріплюється правило про субсидіарне застосування принципу тісного зв'язку (ст.10 Закону Югославії 1982 р. про вирішення колізії законів з правилами інших країн, ст.7 Закону Грузії 1998 р. про міжнародне приватне право, ст.18 Закону Італії 1995 р. «Реформа італійської системи міжнародного приватного права» та інші.) [11, с.303-304].

Висновок. У тих випадках, коли нормативне регулювання даної проблеми відсутнє, завжди може бути включений загальний принцип тісного зв'язку, що призводить до тих же наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексеев С.С.* Общая теория права. / С.С. Алексеев. – М., 2009. – 131 с.
2. *Bartin E.* Principes de droit international prive selon la loi et la jurisprudence francaises / E. Bartin. – Paris. 1930. – 634 p.
3. *Battifol H., Lagarde P.* Droit international prive, 7th ed., vol. II / H. Battifol, P. Lagarde. – Paris. 1983. – 678 p.
4. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая от 26.01.1996 № 14-ФЗ (ред. от 30.11.2011) // Собрание законодательства Российской Федерации. 1996. № 5. – Ст.3301.
5. *Звеков В.П.* Коллизии законов в международном частном праве. / В.П. Звеков. – М.: ВОЛТЕРС КЛУБЕР, 2007. – 416 с.
6. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (постатейный). Часть третья / Под ред. А.П. Сергеева. Ю.П. Толстого. – М.: ТК Велби, 2005. – 1088 с.
7. Международное частное право. Современные проблемы: [монография] / Л.А. Афанасьева, М.Х. Бабаев, Н.Р. Баратынц, М.П. Бардина [и др.]; отв. ред. М.М. Богуславский. – М.: ТЕИС, 1994. – 507 с.
8. Міжнародне приватне право. Загальна частина: [підручник] / за ред. А.С. Довгерт і В.І. Кисіля. – К.: Алерта, 2012. – 376 с.
9. Общая теория государства и права. Академический курс в 3 т. / Отв. ред. М.Н. Марченко. Т. 2. – М., 2007. – 839 с.
10. Применение права страны с множественностью правовых систем: постановка проблемы и пути решения. С.Ф. Литвинова. В.Е. Варавенко // Вестник ВГУЭС. 2009. № 2. С.165-175
11. *Толстых В.Л.* Международное частное право : коллизионное регулирование / В.Л. Толстых. – СПб.: Изд-во Р. Асланова Юридический центр Пресс, 2004. – 526 с.
12. *Толстых Л.В.* Применение права страны с множественностью правовых систем в международном частном праве // Международное публичное и частное право. 2003. – №2. – С.34-37.
13. *Філіпів А.О.* Застосування іноземного права для регулювання приватно-правових відносин: проблеми та перспективи: автор...канд. юр. наук: 12.00.03 / А.О. Філіпів – К., 2009. – 20 с.
14. *David Clark.* The many meanings of the rule of law / David Clark // Law, Capitalism and Power in Asia; Edited by Kanishka Jayasuriya. – 2007.
15. *Pazdan Maksymilian.* Prawo prywatne międzynarodowe. 9 wydanie uaktualnione / Maksymilian Pazdan. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze «Lexis Nexis», 2005. – 306 p.
16. *Stone Peter.* EU Private International Law: Harmonization of Laws / Peter Stone. – Cheltenham: Elgar European Law, 2006. – 489 p. – ISBN 1845420152.

Галущенко Г.В. Проблема застосування права країни з множинністю правових систем

У статті автором досліджується проблема вибору права у країні з множинністю правових систем, розглянуто доктринальні визначення поняття «множинність правових систем», їх недоліки та прогалини практичного використання, проаналізовано практику застосування права країн, які містять декілька правових систем, визначено шляхи вирішення проблеми такого застосування.

Ключові слова: міжнародне приватне право, множинність правових систем, інтерлокальна норма, *lex causae*, застосування права, колізійне питання.

Галущенко Г.В. Проблема применения права страны с множественностью правовых систем

В статье автором исследуется проблема выбора права в стране с множественностью правовых систем, рассмотрены предложенные современной доктриной определения понятия «множественность правовых систем», их недостатки и пробелы практического применения, проанализирована практика применения права государств, которые содержат несколько правовых систем, определены пути решения проблемы такого применения.

Ключевые слова: международное частное право, множественность правовых систем, интерлокальная норма, *lex causae*, применение права, коллизионный вопрос.

Galuschenko G. The problem of application of law of the countries with multiple legal systems

The article investigates the problem of choice of law in the country with a multiplicity of legal systems, considers a definition of «multiplicity of legal systems» proposed by modern doctrine, their shortcomings and deficiencies of practical application. An author has also made analyzes of the practice of law application in the states that contain multiple legal systems, defined the workarounds of such use.

Keywords: international private law, the multiple of legal systems, interlokal norm, *lex causae*, application of the law, question of collision.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015.